
BALLABÁS DÁNIEL

A CSALÁD SZEREPE A FŐRENDIHÁZI CENZUS ÖSSZEGÉNEK ELŐTEREMTÉSÉBEN¹

A főrendiház 1885. évi újjászervezése során, mint az közismert, 3 ezer forintos, illetve utóbb 6 ezer koronás földadó fizetéséhez kötötték a születés jogán („örökös jogon”) meghívottak tagságát. Azok a nagykorú magyar főnemes férfiak, akik képesek voltak az ekkor bevezetett cenzusnak megfelelni, tagjai lehettek az országgyűlés második kamarájának, míg azok, akik nem tudtak ennek eleget tenni, kimaradtak a megjelenésre jogosultak sorából.² Jóval kevésbé ismert tényező azonban, hogy a vonatkozó törvénycikk alapján nem egyedül kellett előteremteniük a főrendiházi cenzus összegét. Ebbe a házastársuk és a kiskorú gyermekeik földadója is beleszámítható volt.³ Míg a vagyonnal rendelkező feleségek és gyermekek az egyén főrendiházba vezető útját egyengették, addig az életben lévő felmenők ezzel ellenkező hatást fejthettek ki: a vagyonukon ülve akadályozhatták, hogy nagykorú utódjaik a cenzusnak megfelelő földbirtokhoz jussanak. A reform képviselőházi vitájában Keglevich István azt a véleményt hangoztatta, hogy „a leggazdagabb, legelőkelőbb ... családokban sem szoktak fiatal embereknek kiadni és nevére iratni olyan birtokot, a mely után 3000 frt adó jár”.⁴ Más szempontból nézve viszont egy élő és vagyonos szülő azt jelenti, hogy a kérdéses illető számára nincsen véglegesen elveszve az egyenes ági öröklés reménye. Ha pillanatnyilag nem is tartozik a földbirtokosok közé, jó eséllyel azzá válhat valamikor a jövőben. Ezek a családi tényezők a különböző életkori szakaszokban más-más intenzitással befolyásolhatták a főrendiházba való bekerülés esélyét. A legfiatalabb korosztályok, elméletileg legalábbis, halmozottan hátrányos helyzetben lehettek. Hiszen házastárssal és kiskorú gyermekkel ők még relatíve kevesen rendelkeztek, ellenben a többségük élő szülővel bírt. Az utóbbiak aránya, az emberi élet rendje szerint, folyamatosan csökkent, a feleséggel és kiskorú gyermekkel rendelkezők aránya viszont egy darabig még növekedett. Aztán idővel a házasságban élők is fogyatkozásnak indultak. A gyermekek pedig, ha megélték és nagykorúvá váltak, már nem számítottak az apjuk földadójának megállapításakor. A családi demográfiai helyzete tehát érdemi befolyással lehetett az örökös jogú főrendiházi tagság elnyerésére.

---

1 A tanulmány elkészítését az NKFIH (OTKA) K 134378 azonosítószámú, a Dualizmus kori parlamentarizmus regionális nézőpontból című pályázat támogatta.

2 Vörös Károly: A főrendiház 1885. évi reformja. (Egy kutatás tervei és első eredményei) In: *Rendi társadalom – polgári társadalom 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok*. Szerk. Á. Varga László. Salgótarján, 1987. 397–406.

3 *Magyar törvénytár 1884–1886. évi törvénycikkek*. Szerk. Márkus Dezső. Bp., 1897. 187. 1885:VII.tc. 2. § b)

4 *Képviselőházi Napló* 4 (1884–1887) 234.

A fentiekben idézett Keglevich István a fiatalabb főnemeseket „a kevésbé vagyonos mágnások cathegóriájába” sorolta.⁵ Nekik akkor lehetett sanszuk a cenzus teljesítésére, ha a szüleik valami miatt úgy döntöttek, hogy még életükben rájuk ruházzák a birtokaik (egy része) feletti kizárólagos rendelkezés jogát. Az 1890-es évek közepén az egyházpolitikai törvények tárgyalásakor, majd kisebb mértékben az 1905–1906-os kormányválság idején és az első világháború vége felé látványosan megnőtt a magukat igazoltató főrendek száma.⁶ Ezekben a politikailag kiélezett időszakokban előfordult, hogy egyesek a földbirtokaik felosztásával igyekeztek megtöbbszörözni a családjuk főrendiházi jelenlétét és szavazatát. Ők a Pesti Hírlap szarkasztikus megjegyzése szerint „ugy szaporodhatnak a politikában, mint a földi giliszta”.⁷ Ezzel szemben ott, ahol a szülők ezt nem tartották szükségesnek, az érintettek kénytelenek voltak az örökség megnyílására várakozni. A dolognak tehát van egy szubjektív oldala,

5 *Képviselőházi Napló* 4 (1884–1887) 234.

6 A főrendiház örökös jogú tagjai létszámának hullámvásáról és ennek mögöttes okairól bővebben lásd: Ballabás Dániel: A birtokviszonyok hú tükre? – Az örökös jogú főrendiházi tagok létszámának alakulását befolyásoló tényezők az 1885. évi reformot követő időszakban. In: *Acta Universitatis De Carlo Eszterházy Nominata. Nova Series Tom. XLV. Sectio Historiae*. Red. Kiss László. Eger, 2018. 29–43.

7 *Pesti Hírlap* 1894. május 5. 1. Az egyházpolitikai törvények főrendi ellenzékének élére álló idősebb Zichy Nándor például aligha véletlenül 1893 tavaszán látta szükségét annak, hogy sebtében ifjabb Nándor és Aladár fiára írassa a birtokai egy részét, akik erre alapozva meghívást is nyertek a főrendiházba. (*Főrendiházi Irományok* 3 [1892–1896] 14.; *Magyarország földbirtokosai. Az összes 100 holdnál többel bíró magyar birtokosok névsora, a tulajdonukban lévő földterületek miveltési ógák szerinti feltüntetésével*. Szerk. bellusi Baross Károly. Bp., 1893. [= GC 1893.] 220.) Hasonlóan ezekben az években lett földbirtokos Széchényi Kálmán fia, Manó is. Őt 1894 februárjában azokkal a birtokokkal igazolták (*Főrendiházi Irományok* 7 [1892–1896] 139.), amelyek egy évvel korábban még az apja nevében voltak a gazdacímtárban. (GC 1893. 806., 832.) Ugyanekkor adtak hírt a napilapok Zichy József grófról, aki „ugy nyerte el a vagyoni cenzust, hogy atyja, Zichy Ferenc gróf, fia nevére íratta át diószegi birtokát”. (*Pesti Hírlap* 1894. február 23. 2.) Széchényi Bertalan esete szintén ehhez az időszakhoz kapcsolódik: „Apja a 90-es években átadta neki a segesdi hitbizományi birtokot azzal a céllal, hogy fiát önállósítva az a Főrendiházban szavazati jogot nyerjen”. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [Budapest; = MNL OL], P 623 Széchényi család levéltára, 303. csomó 1943. 6.) 1894 májusában ezzel a birtokkal igazolták örökös jogon. (*Főrendiházi Irományok* 10 [1892–1896] 1.) Özvegy Mailáth Györgyné még 1885 őszén, fiai főnemesi rangra emelése alkalmával úgy nyilatkozott, hogy „boldogult atyám Prandau Gustáv bárótól minden hiteltelekönvi teher nélkül felerészben rám szállott és 66667 forint egyenes földadót fizető Valpo Miholjaci birtokból minden fijamnak legalább annyit fogok hagyni, a mi jelenleg amugy is kötelesrészök volna, és a mi különben atyai vagyonokra való tekintet nélkül is, őket a főrendi tagsági jogok gyakorlására képesítendi”. (MNL OL, K 26 A Miniszterelnökség levéltára, központilag iktatott és irattározott iratok, 1885/3271. 22.) Ezt az ígéretet az özvegy valóban be is váltotta, tudniillik Gusztáv és László nevű fia 1894-ben „Mailáth Stefánia született Prandau bárónő tulajdonát képező dolnji-miholjáci nemesi uradalom élethossziglani ... haszonélvezői”-ként igazoltatták magukat a főrendiházban. (*Főrendiházi Irományok* 12 [1892–1896] 14.)

a szülői akarat, a családi stratégia.⁸ De van egy objektív oldala is, hogy tudniillik volt-e egyáltalán mit kiadni a következő generáció tagjainak. Tanulmányomban az utóbbi szempont alapján tekintem át a kérdést.

A feleségek és kiskorú gyermekek vagyonának beszámítása

A kutatásom egy komplex adatbázisrendszerre épül, amelyben személyi szinten igyekszem feltérképezni a magyar főnemesség tagjait, azok különböző tulajdonságait és egymás közötti kapcsolatait. Ennek a részét képezi az a teljesség igényével számba vett 6877 fő, amely az 1885. május 20. (a „régí” főrendiház berekesztésének napja) és 1918. november 16. (a főrendiház üléseinek felfüggesztése) közötti időszakban a magyar főnemességet alkotta. Ezek a személyek nem véletlen összevisszaságban helyezkednek el az adatbázisban, hanem a felmenő-leszármazotti és a házassági kapcsolataik mentén összekötve, vagyis kisebb-nagyobb rokonsági, sógorsági hálózatokat alkotva. Ezekből egyszerűen kiemelhetők a számunkra érdekes szülő-gyermek relációk.⁹ Ugyancsak megtalálhatók az adatbázisban a főrendiház 1885 és 1918 közötti teljes tagságára vonatkozó információk. Ennek alapján megállapítható, hogy ki, mikor és milyen jogcímen volt a törvényhozás második kamarájának tagja.¹⁰ Végül a harmadik

---

8 A családot hozzám képest jóval tágabban, „egy nemzetség azonos főnemesi rangfokozatú ágainak összességeként” értelmezve a közelmúltban Tóth-Barbalics Veronika ezek dualizmus kori országgyűlési részvételét és szerveződését vizsgálta meg. Tanulmányában megállapítást nyert, hogy a „főnemesi családok” esetében még a reformot megelőzően sem tekinthető általánosnak az egységes fellépés. A meghívottak jelentős része eleve távol maradt a szavazásoktól, később pedig, a cenzus bevezetésével, erősen leszűkült a magát több taggal képviseltetők száma. Összességében a „családi különállások” vagy „egyéni érzés és hajlandóság” kérdésében inkább az utóbbi felé látszik billenni a mérleg nyelve. (Tóth-Barbalics Veronika: „Családi különállások” vagy „egyéni érzés és hajlandóság”? *Korall* 70 [2017] 131–159.)

9 Tanulmányom keretei között nincsen lehetőségem arra, hogy ezt a meglehetősen összetett és terjedelmes (pillanatnyilag 29 500 személyhez kapcsolódóan több mint 210 000 rekordot tartalmazó) adatbázist, annak forrásait, felépítését, az adatgyűjtés módszertani megfontolásait akár csak vázlatosan is ismertessem. Erre részletesen sort kerítettem A főrendiházi reform és a magyar főnemesség földbirtokviszonyai című doktori disszertációmban (Ballabás Dániel: *A főrendiházi reform és a magyar főnemesség földbirtokviszonyai. Doktori [PhD] értekezés.* Eger, 2018.), amely nyilvánosan hozzáférhető az ODT honlapján: <https://doktori.hu/index.php?menuid=193&lang=HU&vid=19876> (a letöltés ideje: 2019. szept. 14.)

10 Az igazolási esetek alkalmankénti jegyzőkönyvezése és az Irományokban való közzététele mellett „A főrendiház tagjainak Nyilvántartó Könyve” címet viselő vaskos kötetbe minden országgyűlési ciklus elején, új fejezetet nyitva, bevezették a főrendiház tagjainak aktuális listáját, amiről később – a megfelelő magyarázó szöveg kíséretében – lehúzták az időközben kiesett tagokat, illetve a lajstrom végére folytatólagosan beiktatták az adott országgyűlés megnyitása után királyi levelet nyert személyeket. Ugyanebben a kötetben külön nyilvántartást vezettek – szintén országgyűlési ciklusonként – a tagsági jogok megszűnéséről, szüneteléséről és feléledéséről, valamint a halálozásokról. (MNL OL, K 4 Főrendiház, Általános iratok, 84. kötet)

fontos tényezőt a földbirtoklással kapcsolatos adatok képezik. A rendszertelen időközönként megjelenő gazdacímtárak ugyan már az 1890-es évek elejétől kezdve a rendelkezésünkre állnak, a főrendiházi tagság elnyerésénél azonban nem maga a birtok nagysága, hanem a földadó alapját képező kataszteri tiszta jövedelem összege került mérlegre. Ezt pedig a korszakunkban egyedülként az 1911. évi kiadás közölte.¹¹ Alkalmazkodva ehhez a forrásadottsághoz, tanulmányomban egyetlen időmetszetre, 1911. október 1-jére fókuszálok. Az alábbiakban általam közöltek az imént említett három nagyobb forráscsoport konkrét személyekhez rögzített adatainak kombinálásával állítottam elő.

Az adatbázisom szerint 1911. október 1-jén 1148 nagykorú (24 éven felüli) magyar főnemes férfi kaphatott volna örökös jogon meghívást a főrendiházba. Vagyis ők voltak azok, akik a főnemesi ragjuk közjogi helyzete, valamint az életkoruk és a nemük alapján megfeleltek a főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi VII. törvénycikk rendelkezéseinek. A földbirtokviszonyokat is tekintetbe véve azonban — ez volt az 1885. évi reform lényegi intézkedése — már jóval kevesebben jöhettek számításba: a gazdacímtár adatait alapul véve mindössze 243 főre (21,2%) becsülhető az ekkor 6 ezer koronás cenzusnak megfelelni tudó személyek száma.¹² (Ugyanekkor ténylegesen 227 örökös jogú tagja volt a főrendiháznak.) A vagyoni képesítés kiszámításakor természetesen a házastársak és a kiskorú gyermekek földadóját is figyelembe vettem, hiszen erre törvényes lehetősége nyílt az érintetteknek, amit alkalom adtán ki is használtak.

Ez a forrás fontos, de önmagában nem elégséges segédlet a főrendek adatbázisának összeállításához. A kisebb-nagyobb hiányok és következetlenségek mellett ki kell emelnem, hogy a jegyzéket az újjászervezett főrendiház működésének megkezdése után fél évvel kezdték csak vezetni, így a reformot követő első (csonka) ciklusra vonatkozóan kevésbé használható. 1913 elején pedig abbamaradt a nyilvántartás folyamatos kiegészítése. Egyedül az elhalálozott főrendek listáját aktualizálták utóbb 1915 nyaráig. Emiatt a Nyilvántartó Könyv mint alapvető forrás mellett bevontam a kutatásba a főrendiház igazoló bizottságának jegyzőkönyveit (ezek eredeti példányai az MNL OL, K 3 Főrendiház, Elnöki iratok, 72–86. csomó alatt található), valamint a ház Naplóit és Irományait is.

- 11 *Magyarországi gazdacímtár. Magyarország, Horvát- és Szlavonországek 100 kat. holdon felüli birtokosainak és bérlőinek címjegyzéke, az egyes megyék részletes monográfiájával.* Szerk. zsitvabesenyői Rubinek Gyula. Bp., 1911.
- 12 Nehézséget okoz a létszám megállapításában, hogy a gazdacímtár megjelenésekor éppen folyamatban volt az 1909-ben elrendelt kataszteri kiigazítás. Nekünk, a főrendiházi tagság szempontjából, a korábbi adatokra van szükségünk, abban viszont nem lehetünk biztosak, hogy ténylegesen mit is tartalmaz a forrásként használt munka. Szerintem egyébként a régebbi adatokat. (A kérdéstről bővebben lásd: Ballabás Dániel: „De kérдем ... vajjon oly könnyű-e akkora vagyont szerezni, a mely után – a földbirtokot értve – háromezer forint adót kell fizetni?” A főrendiházi cenzushoz szükséges földingatlan nagysága. Megjelenés alatt. 22. l. ábrájegyzet) Emellett a gazdacímtárban, értelemszerűen, nem közlik a cenzusba betudható házosztályadó összegét, valamint 100 holdon aluli birtoktesteket sem. Mindezek következtében egy összetett kalkuláció eredménye ez a 243 fő. (Ballabás: A főrendiházi reform, 236–253.)

A főrendiház igazoló bizottságának jegyzőkönyvei szerint ezzel a lehetőséggel az 1885 és 1918 közötti időszakban ténylegesen 50 személy élt: 44 esetben a feleség, 4 esetben a kiskorú gyermek, 2 esetben pedig mindkét családtag vagyont (vagy annak egy részét) beszámították a családfő adóalapjába. Eszerint a korszak folyamán meghívást nyert 498 örökös jogú főrend kereken 10%-a folyamodott ehhez a megoldáshoz. Erre nyilvánvalóan azoknak volt szüksége, akik az igazoltatásuk időpontjában nem tudták önállóan elérni a főrendiházi cenzus törvényben megszabott minimumát. Életük későbbi szakaszában viszont már nem feltétlenül szorultak rá a családtagjaik vagyonára, amiről néhány esetben bejelentést is tettek. Teleki László vagyoni képesítését kisebb részben felesége, Paget Ilona birtokainak figyelembevételével ismerte el az igazoló bizottság 1893. november 6-án. A gróf 1900 őszén jelezte, hogy feleségétől törvényesen elvált, és annak birtokai helyett az időközben megvásárolt saját tulajdonú földingatlan pótolja ki az így keletkezett hiányt.¹³ Erdődy Imre 1897. február 17-én kizárólag házastársa, Migazzi Ilona birtokaival nyerhetett meghívást a főrendiházba. 1908 elején kérelmezte, hogy a továbbiakban ne a felesége, hanem az édesapjától megörökölt birtokai alapján tartsák őt számon.¹⁴ A főrendiház igazoló bizottsága azonban egyáltalán nem ragaszkodott ahhoz, hogy az érintettek – nemcsak ők ketten, hanem általában véve az örökös jogú tagok – a későbbiekben is az igazolás alkalmával bemutatott birtokaikkal teljesítsék az adófizetési kötelezettségüket. Ezért ezekben az esetekben „intézkedés szükségességét fenforogni nem látván, a bejelentést tudomásul venni” ajánlották. Könnyen elképzelhető, hogy emiatt sokan elve nem is fárastották magukat az ilyen irányú beadványok szerkesztésével. Ellenben egészen más megítélés alá esett, ha maga a vagyoni képesítés került veszélybe a családi viszonyok átrendeződése miatt. Erre egyetlen példát találtam az igazoló bizottság jegyzőkönyveiben. Majthényi Ottmárt 1913. április 20-án verifikálták kiskorú fia birtokainak figyelembevételével. Az ekkor elnyert főrendiházi tagságot azonban nem élvezhette túlságosan sokáig, mert László fia a következő év tavaszán elérte a törvényes kort, és ettől kezdve már nem lehetett figyelembe venni az apja cenzusához. Az erről szabályszerű módon bejelentést tevő Majthényi Ottmár helyét így a fiú foglalta el a főrendiházban.¹⁵

A főrendiházi tagság feltételeinek 1911. október 1-jén elvileg megfelelő 243 nagykorú magyar főnemes férfi között 55 olyan személy (22,6%) található, akinek a felesége vagy a kiskorú gyermekei rendelkeztek a cenzusba betudható kisebb-nagyobb földbirtokkal. Azoknak a száma pedig, akik csak az ő segítségükkel tudták elérni a vagyoni képesítettséget, 25 főre (10,3%) tehető. Közülük egyeseknek nem sok hiányzott a cenzus önálló teljesítéséhez, mások viszonyt

13 *Főrendiházi Irományok* 6 (1892–1896) 116.; *Főrendiházi Irományok* 20. (1896–1901) 14.

14 *Főrendiházi Irományok* 2 (1896–1901) 23–24.; *Főrendiházi Irományok* 14 (1906–1910) 159–160.

15 *Főrendiházi Irományok* 14 (1910–1918) 8.; *Főrendiházi Irományok* 18 (1910–1918) 343–344.

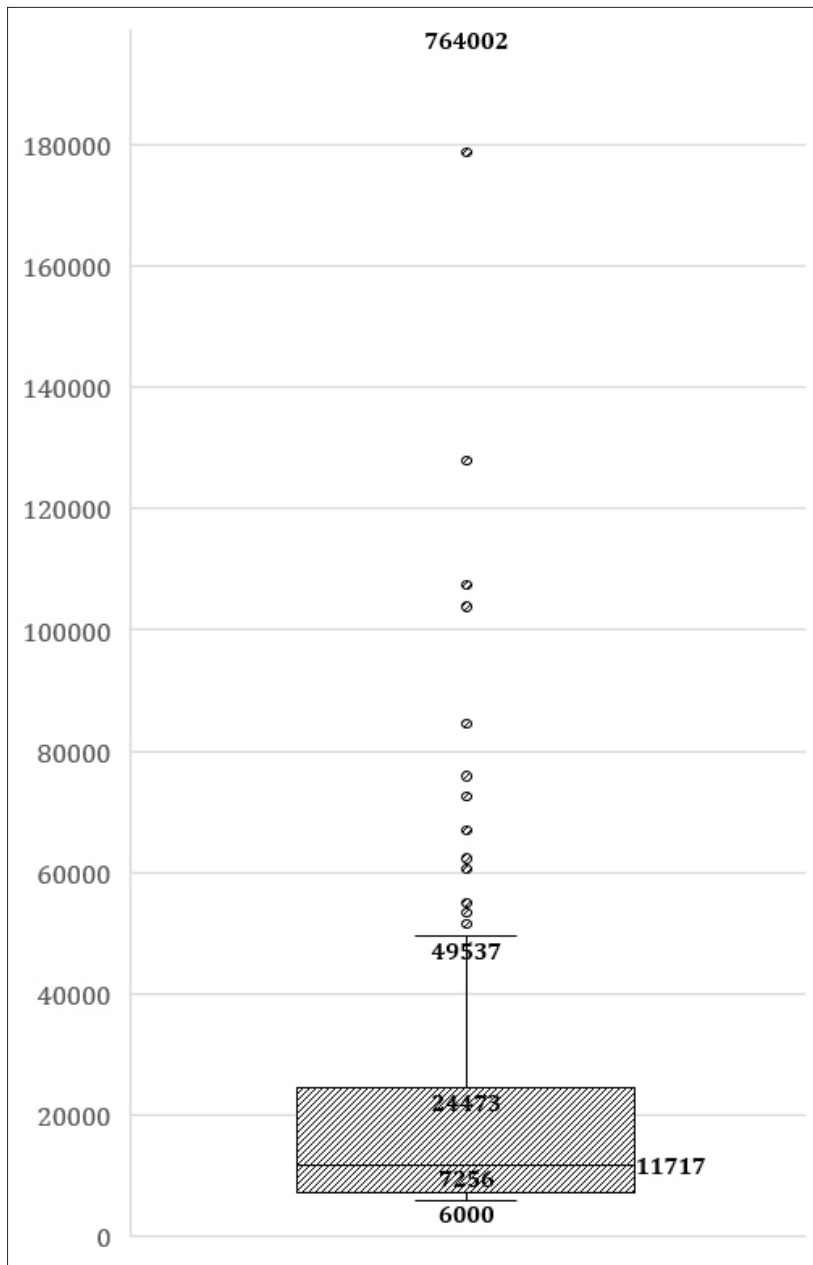
teljes mértékben a családtagjaik földadójára voltak (lettek volna) utalva. Utóbbiak közé tartozott Batthyány Tivadar és Pongrácz Frigyes, akik már eleve így nyertek meghívást a főrendiházba.¹⁶ De itt említhető a szintén birtok nélküli Kálnoky Hugó és Pálffy Sándor is. Előbbi a kiskorú fia, utóbbi a felesége révén kérhette volna a főrendiházi meghívót – de történetesen egyikük sem igényelte azt. A többieknek már volt valamennyi, bár a szükségesnél kevesebb saját földbirtoka is. Ebből 3 fő ugyancsak távol maradt a főrendiháztól, 12 fő a családtagjai segítségével igazolta a vagyoni képesítettségét, 6 fő viszont, úgy tűnik, a meghívó igénylésekor még nem volt rászorulva mások vagyonára. A többi 30 személy, függetlenül attól, hogy annak idején milyen módon igazolták őket (egyetlen kivétellel valamennyien örökös jogú tagok voltak), a vizsgált időpontban már saját jogon is meghívást nyerhetett volna. Náluk a házastárs és a kiskorú gyermek vagyonának a főrendiházi jelenlét szempontjából nem volt valódi jelentősége, legfeljebb biztonsági tartalék lehetett.

A 6000 koronás census az elvárt minimum, a főrendiházba való bekerülés küszöbértéke volt. Számos főrend ennél jóval több adót fizetett. Az alábbiakban a földadó különböző szempontok szerinti eloszlását mutatom be, különös tekintettel a fiúgyermek jövöbeli lehetőségeire.

---

¹⁶ *Főrendiházi Irományok* 9 (1896–1901) 43–44.; *Főrendiházi Irományok* 21 (1896–1901) 21–22.

A fizetett földadó összegének differenciáló hatása

1. ábra

A potenciális főrendek eloszlása az általuk fizetett földadó nagysága szerint (1911. okt. 1.)

Az 1. ábrán a 243 vizsgált személy által fizetett földadó nagyságának eloszlása látható. Az adatok terjedelme 758 002 korona, vagyis ennyi a legkisebb és a legnagyobb adóösszeg közötti különbség. Ez a mutató azonban nagyon érzékeny a szélsőséges értékekre: mindössze egyetlen kiugró érték is elegendő ahhoz, hogy jelentősen nagyobb terjedelmet kapjunk. (A legnagyobb adatpont éppen emiatt hiányzik a fenti diagramról. Annak vizuális eltorzítása nélkül egyszerűen nem lehetett ábrázolni.) Esetünkben a 49 537 koronánál magasabb adót fizető 23 személy már a statisztikailag extrémnek tekinthető kategóriába tartozik.¹⁷ Ha a földadó nagysága szerint növekvő sorrendbe állítjuk a 243 személyt, akkor a negyedük 7256 koronánál, a felük 11 717 koronánál, a háromnegyedük 24 473 koronánál kevesebb összeget fizetett. Elmondható tehát, hogy a vagyoni képesítéssel rendelkező személyek felének adója a census kétszeresét sem érte el. Még beszédesebb, ha azt is megnézzük, hogy összességében mennyi földadót fizettek az egyes kvartilisekbe tartozó főnemesek. Ezek összege rendre a következő volt: 381 201, 570 173, 970 034 és 3 867 633 korona. Utóbbiból a 23 kiugróan nagy adózóra 2 547 505 korona földadót róttak ki.

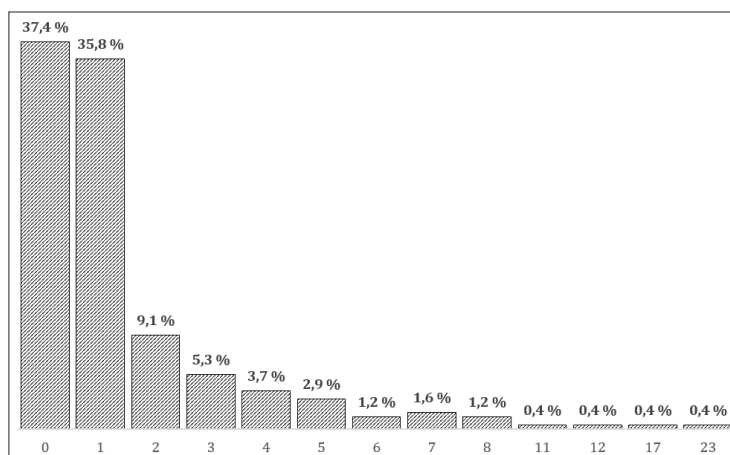
Az adózók névsorának élén ekkor Esterházy Miklós herceg állt évi 764 ezer korona földadóval. Ha ezt a 243 főnemes által összesen fizetett 5 789 041 koronához viszonyítjuk, akkor Esterházy egymagában ennek a 13%-át teljesítette. A képzeletbeli dobogó második foka Wenckheim Frigyesnek jutott. Ő azonban, noha egyénileg is a kiugróan nagy adózók közé tartozott volna, előkelő helyezését elsősorban felesége, Wenckheim Krisztina vagyonának köszönhette. Ketten együtt 178 ezer korona földadót fizettek. A 100 ezer koronán felüli kategóriába sorolható még Festetics Tasziló (128 ezer korona), Szász-Coburg-Koháry Fülöp (127 ezer korona), Csekonics Endre (108 ezer korona), Károlyi László (107 ezer korona) és Pálffy Miklós (104 ezer korona). Az 50 és 100 ezer korona között fizető adózókhoz egy-egy Almásy, Andrássy, Chotek, Festetics, Karátsonyi, Nádasdy, Pallavicini, Schönborn és Wimpffen, két-két Esterházy és Károlyi, valamint három Zichy tartozott. Ez a 23 személy alkotta a statisztikai szempontból kiugróan nagy adózók körét.

A fizetett földadó nagyságát megközelíthetjük a főrendiházi tagok önreprodukciónak szempontjából is. Ebben az esetben a kérdés az, hogy egy-egy személy a census összegéből hány gyermekét tudná bejuttatni a főrendiházba? Ennek kiszámításánál nem elegendő a földadó összegét egyszerűen elosztani 6000 koronával, hiszen az öröklés szempontjából más-más jogi természettel rendelkeztek a hitbizományi és a szabad rendelkezés alatt álló birtokok. Emellett az sem volt mindegy, hogy az apa halála után hányan osztoztak a meglévő birtokállományon. A lehetőségekhez képest ezeket a szempontokat is számításba kell venni. A hitbizományokat sajnos egyelőre nem tudom települési szinten

¹⁷ Az ábrán szereplő dobozdiagram alsó és felső határa (jelen esetben a 7256 és 24473 korona) közötti távolságot interkvartilis terjedelemnek nevezzük. A statisztikai szakirodalom szerint ezektől a határvonalaktól kifelé tekintve a másfél interkvartilis terjedelmen túl lévő értékeket kell kiugróan tekinteni. (Sajtos László – Mitev Ariel: *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Bp., 2007. 113.) Itt tehát 50 299 korona ez a határ.

rekonstruálni.¹⁸ Ebből következően nem lehet megmondani azt, hogy egy-egy birtoktest és a hozzá kapcsolódó KTJ hitbizományi volt-e vagy sem. Kiindulni abból tudunk, hogy a hitbizományi rész területe mekkora hányadát adta az illető összirtokainak. Jobb híján a földadó összegéből is ennek megfelelő százalékot vettem a hitbizományhoz tartozónak. Ez magától értetődően csak egy nagyon durva becslést jelenthet, de a maga tökéletlen módján azért mégiscsak lehetővé teszi, hogy valamelyest figyelembe vegyük a birtokok eltérő jogi természetét. A hitbizományi részre eső földadó ugyanis, akármilyen óriási összegről van szó, csak egyetlen utód meghívását tette lehetővé.¹⁹ Ezzel szemben a szabad rendelkezés alatt álló birtokrészek földadójából akárhány leszármazott helyet kaphatott a főrendiházban. Ezek a birtokrészek viszont megoszlottak az örökösök között. A gyermekek számát illetően a pillanatnyilag, azaz 1911. október 1-jén fennálló helyzetet vettem alapul. Ekkor a 243 vizsgált főnemesnek 553 gyermeke volt, apánként átlagosan 2,3 fő. Egy-egy apa földadóját egyenlő arányban osztottam fel ezen utódok között.

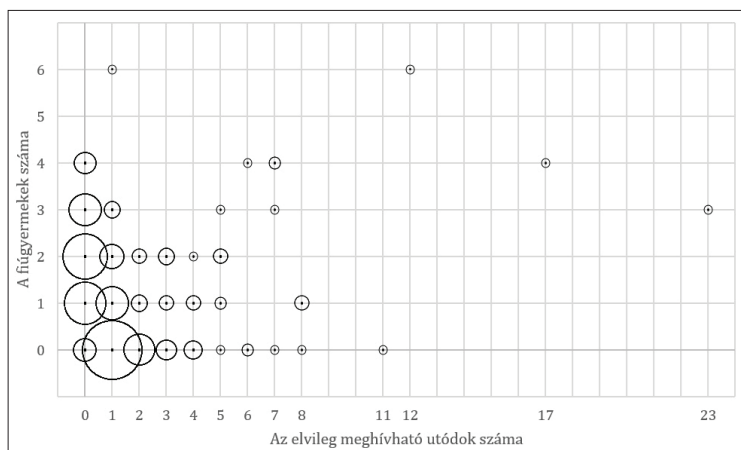
2. ábra

A főrendiházba meghívható utódok becsült száma a birtokok jogi természetének és azok várható felosztásának figyelembevételével, a vagyoni képesítéssel rendelkező nagykorú magyar főnemesek arányában (1911. okt. 1.)

18 Az 1911. évi gazdacímtár ebben a tekintetben erősen hiányos. Míg ugyanis e forrásban, a minket érdeklő magyar főnemesek birtokait és a szűkebb (Horvátország-Szlavónia nélküli) Magyarországot tekintve, mindössze 102 559 kataszteri holdnyi földbirtok mellett van feltüntetve a hitbizományi jelleg, addig az 1913. évi hivatalos statisztika (MNL OL, K 579 Igazságügyminisztériumi Levéltár, Általános iratok 1867–1944 [1949], 5. csomó T 430. tétel 1064–1068.) mintegy hússzor ennyit, 2 112 100 kataszteri holdat tartott számon ebből a birtoktípusból. Vagyis pusztán a gazdacímtárra támaszkodva nem lehet a birtoktestek szintjén megragadni és „összerakni” az egyes hitbizományokat.

19 Jó példa erre a legnagyobb adózóként számon tartott Esterházy Miklós, akinek a 764 ezer koronás földadójából akár 127-en is helyet kaphattak volna a főrendiházban. Birtokai azonban szinte teljes egészében hitbizományi jellegűek voltak, így roppant gazdagsága ellenére is csak egyetlen utódjának tudta biztosítani a jövőbeni főrendiházi meghívót.

Az 1. ábrán látottak szerint a fizetett földadó mediánja 11 717 korona volt, azaz a vizsgált személyek fele már eleve nem érte el a két utód meghívását lehetővé tevő szintet. További negyedüknél legfeljebb négyszeres volt a földadó többlete, és csak az utolsó negyedbe tartozók fizettek ennél többet. Ezt az eloszlást még inkább az alacsonyabb szint felé tolta a birtokok jogi természetének és a potenciális örökösök számának figyelembevételével. A 2. ábra alapján az értintettek 37,4%-ának egyetlen utód meghívására sem volt sansza, 35,8%-uk pedig csak saját magát tudta volna reprodukálni a főrendiházban. Vagyis a kérdéses főnemeseknek mindössze a negyede növelhette volna a jövőben a szűk családjának jelenlétét a törvényhozás második kamarájában. A 243 személy vagyoni helyzete alapján összesen 374 utód kaphatna helyet a főrendiházban. Ugyanakkor a tagság szempontjából majdan szóba jöhető fiúgyermek számát csak 288 volt, ezért egy bizonyos – és vélhetően nem túl magas – szint felett már nincsen értelme az elvileg meghívható emberek számáról beszélni. Egész egyszerűen azért, mert nem volt kivel betölteni ezeket a helyeket. A főrendek utánpótlásának kérdésében tehát fontos összetevő lehet a családok demográfiai helyzete is.

3. ábra

A főrendiházba elvileg meghívható utódok száma az életben lévő fiúgyermek számának függvényében (1911. okt. 1.)

A 3. ábrán a cenzusnak megfelelni képes főnemesek vagyoni helyzete alapján a főrendiházba elvileg meghívható utódok becsült számát ábrázoltam a vizsgált időpontban életben lévő fiúgyermek függvényében. A diagram vízszintes tengelyén az előbbi, a függőleges tengelyén pedig az utóbbi került rögzítésre. A tengelyek metszéspontjában lévő adatpontok a két tényező által érintettek számával arányos méretűek. Ahol több a fiúgyermek, mint az apa földadója alapján távlatilag kalkulált hely, ott értelemszerűen nem vagy csak részben kerülhetnek meghívásra az utódok. Mindezeket figyelembe véve a 288 fiúgyermekből csupán 98 fő (34%) számíthatott a jövőben a főrendiházba

való meghívásra,²⁰ ellenben 190 fő (66%) kívül maradt volna azon. Ugyanakkor további 276 helynek lenne ugyan anyagi fedezete, de nincsen kívül betölteni azokat. A probléma tehát jelen esetben a demográfiai helyzet és a birtokviszonyok közötti egyensúly hiányában mutatkozik meg: egyeseknek hatalmas birtokuk van, de kevés gyermekük, míg mások sok gyermekkel, de ehhez képes csekély mennyiségű földbirtokkal rendelkeztek.

A birtokok felaprózódásának rémképe a főrendiházi reform 1885-ös országgyűlési tárgyalása közben is felmerült. Ahogy Jósika Lajos megfogalmazta a törvényjavaslat vitája során: „Én például 3,000 forint adóval megmaradok a főrendiház tagja, de hat gyermekem van, kik közt megoszlik a vagyon s így az én családomban utánam egy sem lehet tagja a főrendiháznak a census alapján. Meglehet, hogy az én családom hamarabb, más család későbbben, de utoljára mindegyik ide jut. Tudom, hogy vannak itt hatalmas, gazdag urak, kiknek, ha megoszlik is a vagyonuk, 4-5 generatiót megbir, de idővel a vagyon itt is megoszlik”.²¹ Hozzá hasonlóan gondolkodott Szentkirályi Albert is: „a felsőháznak azon tagjai, kik most öröklés útján jutnak be, nem is nagyon hosszú idő múlva abból ki fognak szorulni, mert a legkisebb valószínűségi számítás szerint is egy olyan főúrnak, a ki ma 30000 forint egyenes adót fizet – pedig ilyen nem sok van – az unokája, vagy legfőlebb a harmadik generációja okvetlenül kiszorul a felsőházból, éppen a birtokoszlás miatt.”²² A többek hozzászólásában előkerülő jelenség tehát nem volt ismeretlen a reformról döntő törvényhozás előtt sem. Ennek mértékéről azonban aligha lehetett pontosabb képük. Az 1911 októberében fennálló helyzet lényege úgy foglalható össze, hogy a vagyoni képesítésnek megfelelő főnemesek döntő többségének földadója viszonylag kevéssel haladta meg az elvárt minimumot. Ezen a szinten – Margitay Gyula képviselő szavai szerint – „még sorscsapás sem kell hozzá, csak 2 gyermek, hogy A. gróf utódai már ne lehessenek felsőházi tagok”.²³ A vagyoniilag képesített főnemesek egy részénél viszont nem (csak) a földadó csekély mennyisége jelentette a korlátozó tényezőt, hanem a fiúgyermek alacsony száma vagy alkalmasint

20 A nagykorúsági kritériumot is figyelembe véve ebből 39 személy akár azonnal is meghívást nyerhetett volna a főrendiházba. Esetükben a szülők vagyoni helyzete lehetővé teszi a birtokok olyan megosztását, amely az apa pozíciójának veszélyeztetése nélkül a gyermek számára is biztosítja a vagyoni képesítés megszerzését. Ehhez képest ténylegesen csak 13 apa-fiú páros található ekkor a főrendiház örökös jogú tagjai között. Valószínűleg igaza lehetett a tanulmányom elején idézett Keglevich Istvánnak abban, hogy általában véve nem volt szokás a fiatal emberek számára a cenzushoz szükséges, egyébként igen tekintélyes jövedelmet biztosító földbirtok átengedése. A törvényben meghatározott feltételnek megfelelő földadó mértékéről bővebben lásd: Ballabás: „De kérдем ...”

21 Főrendiházi Napló 1 (1884–1887) 202. Jósika Lajosnak valóban hat élő gyermeke s ezen belül három fiúgyermeke volt. Utóbbiakból Lajos és Gábor 1885-ben végleg kiesett a főrendiházból, és Sámuel is csak az 50 választott tag egyikeként tarthatta meg a helyét. 1911-ben egyébként, részint felesége vagyona révén, már megfelelt volna a vagyoni képesítésnek.

22 *Képviselőházi Napló* 4 (1884–1887) 270.

23 *Képviselőházi Napló* 4 (1884–1887) 251.

teljes hiánya. Ennek köszönhetően hiába találunk igen nagy adózókat is közöttük, ezek kedvező helyzete nem mutatkozik meg a jövőbeni tagok becsült létszámában. Esetükben talán a későbbi generációk profitálhattak (volna) ebből.

Az így felrajzolt kép természetesen nem egy végleges, megváltoztathatatlan állapotot rögzít. Egy-egy anyagilag előnyös házasság, nagyobb örökség, régóta várt fiúgyermek világra jötte kedvező irányban módosíthatta az egyén és utódainak jövőbeni kilátásait. De emellett az olyan negatív hatásokkal is számolni kell, mint a birtokok tendenciaszerű felaprózódása, alkalmasint teljes elvesztése vagy csupán önmagában a gyermekek számának szaporodása. Bár egyéni szinten ezek a változások akár jelentős mértékűek is lehetnek, egymást kioltó hatásuk miatt az összképen aligha módosíthattak sokat. Margitay Gyula képviselő – folytatva az imént idézett gondolatmenetét – már 1885-ben azt vizionálta, hogy a főrendiház átszervezésére javaslatba hozott (majd hamarosan el is fogadott) szisztéma alapján előbb-utóbb ki fognak ürülni a ház padsorai. Hiszen az általa említett probléma „nemcsak A. gróffal, hanem az A. B. C. minden grófjával megtörténhetik s az idők folytán valószínűleg meg is fog történni. És akkor, ha ezek az A. B. C-k is elbuktak, kiből fog a felsőház állni? Hát bizony néhány főpap, néhány hitbizományi birtokos s a horvát-szlavon választottak kivételével, kormányi kinevezettekéből.”²⁴ A fenti adatok ezt a jövőképet látszanak alátámasztani. A folyamat látványos kifutására azonban, az első világháborút követő összeomlás miatt, végül is nem kerülhetett sor.

HIVATKOZOTT FORRÁSOK

Főrendiházi Irományok 3 (1892–1896) 14.

Főrendiházi Irományok 6 (1892–1896) 116.

Főrendiházi Irományok 7 (1892–1896) 139.

Főrendiházi Irományok 10 (1892–1896) 1.

Főrendiházi Irományok 12 (1892–1896) 14.

Főrendiházi Irományok 2 (1896–1901) 23–24.

Főrendiházi Irományok 9 (1896–1901) 43–44.

Főrendiházi Irományok 20. (1896–1901) 14.

Főrendiházi Irományok 21 (1896–1901) 21–22.

Főrendiházi Irományok 14 (1906–1910) 159–160.

Főrendiházi Irományok 14 (1910–1918) 8.

Főrendiházi Irományok 18 (1910–1918) 343–344.

Főrendiházi Napló 1 (1884–1887) 202.

Képviselőházi Napló 4 (1884–1887) 234., 270., 251.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest; = MNL OL), P 623

Széchenyi család levéltára, 303. csomó 1943. 6.

MNL OL, K 3 Főrendiház, Elnöki iratok, 72–86. csomó

²⁴ *Képviselőházi Napló 4 (1884–1887) 251.*

- MNL OL, K 4 Főrendiház, Általános iratok, 84. kötet
MNL OL, K 26 A Miniszterelnökség levéltára, központilag iktatott és irattározott iratok, 1885/3271. 22.
MNL OL, K 579 Igazságügyminisztériumi Levéltár, Általános iratok 1867–1944 (1949), 5. csomó T 430. tétel 1064–1068.
Magyar törvénytár 1884–1886. évi törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Bp., 1897. 187.
Magyarország földbirtokosai. Az összes 100 holdnál többel bíró magyar birtokosok névsora, a tulajdonukban lévő földterületek mivelési ágak szerinti feltüntetésével. Szerk. bellusi Baross Károly. Bp., 1893. 220., 806., 832.
Magyarországi gazdaczímtár. Magyarország, Horvát- és Szlavonországok 100 kat. holdon felüli birtokosainak és bérlőinek címjegyzéke, az egyes megyék részletes monográfiájával. Szerk. zsitvabesenyői Rubinek Gyula. Bp., 1911.
Pesti Hirlap 1894. február 23. 2.
Pesti Hirlap 1894. május 5. 1.

HIVATKOZOTT SZAKIRODALOM

- Ballabás Dániel: A birtokviszonyok hű tükre? – Az örökös jogú főrendiházi tagok létszámának alakulását befolyásoló tényezők az 1885. évi reformot követő időszakban. In: *Acta Universitatis De Carlo Eszterházy Nominata. Nova Series Tom. XLV. Sectio Historiae.* Red. Kiss László. Eger, 2018. 29–43.
Ballabás Dániel: *A főrendiházi reform és a magyar főnemesség földbirtokviszonyai. Doktori (PhD) értekezés.* Eger, 2018. 236–253.
Ballabás Dániel: „De kérdem ... vajjon oly könnyű-e akkora vagyont szerezni, a mely után – a földbirtokot értve – háromezer forint adót kell fizetni?” A főrendiházi cenzushoz szükséges földingatlan nagysága. Megjelenés alatt. 22. lábjegyzet
Sajtos László – Mitev Ariel: *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv.* Bp., 2007. 113.
Tóth-Barbalics Veronika: „Családi különállások” vagy „egyéni érzés és hajlandóság”? *Korall* 70 (2017) 131–159.
Vörös Károly: A főrendiház 1885. évi reformja. (Egy kutatás tervei és első eredményei) In: *Rendi társadalom – polgári társadalom 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok.* Szerk. Á. Varga László. Salgótarján, 1987. 397–406.